

GRAMATIKA TALIJANSKA UKRATKO

Jakov Mikalja

GRAMATIKA TALIJANSKA U KRATHO ILI KRATAK NAUK ZA NAUCITTI LATINSKI JEZIK, Loreto 1649.

(Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb, 2008.)

“Koji nauk – premda je kratak – ufam se da će koristan biti ne samo za one koji žude latinski jezik naučiti, nego jošte za djecu od Dalmaci(j)e koja uče di(j)ački jezik gramatikom za Latine upisanom”. Rečenica je to kojom se davne 1649. godine Jakov Mikalja, poznatiji po svome rječniku *Blago jezika slovinskoga*, u predgovoru prve gramatike talijanskoga jezika pisane hrvatskim jezikom obraća “*dobromu pri(j)atelju koji štije ove knjige*” nastojeći mu objasniti svoju nakanu. Naime, Mikalja kaže da je tekstu rječnika *Blago jezika slovinskoga* odlučio pridodati *Gramatiku talijansku ukratko ili kratak nauk za naučiti latinski jezik* da bi dalmatinska djeca koja latinski (dijački) jezik uče iz talijanski pisanih latinskih gramatika najprije svladala talijanski (latinski) jezik. U protivnome, “*veoma jim je mučno učiti di(j)ački jezik ne razumivši dobro latinski*”. Osim uz rječnik (1651.), *Gramatika* je 1649. godine bila otisnuta i kao zasebna knjižica u nakladi od 500 primjeraka. Danas, gotovo 350 godina kasnije, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje objavio je pretisak toga vrijednog djela s opširnim i nadasve vrijednim pogovorom Darije Gabrić-Bagarić i Marijane Horvat (koja je djelo i transkribirala).

Životni put Jakova Mikalje, redovnika kojega su suvremenici opisivali kao rado-

snoga, ljubaznoga i naivnoga čovjeka, započeo je 31. ožujka 1601. u Peschici u Apuliji. S 27 godina, 9. listopada 1628., stupa u isusovački novicijat Svetoga Andrije u Rimu u kojemu je 1635. godine zaređen za svećenika. Njegov svećenički, gramatičarski i leksikografski put odredila je njegova rana želja za misijskim radom, pa ne čudi da već 1630. godine odlazi u Dubrovnik u kojem do 1633. godine boravi kao učitelj gramatike u isusovačkoj gimnaziji. U to je vrijeme rektor dubrovačke gimnazije bio Bartol Kašić, autor prve tiskane gramatike hrvatskoga jezika, koji je imao veliki utjecaj na Mikaljin, kako leksikografski, tako i gramatički rad. Razdoblje od 1633. do 1637. godine provodi u Rimu, a nakon toga kreće u misiju u Temišvar iz kojega se vratio s tekstom rječnika *Blago jezika slovinskoga*. Tada upoznaje Rafaela Levakovića, smederevskoga biskupa i cenzora za rječnik kada ovaj bude pripremljen za tisak. U pismu generalu Reda F. Ingoliju iz 1638. godine Mikalja govori da je ugostio Levakovića i pet dana s njime razgovarao o jezikoslovnim i grafijskim problemima. Godine 1645. odlazi u slovačku Trnavu, a već iste godine, nakon povratka u Rim, odlazi u Loreto, gdje djeluje kao učitelj gramatike i hrvatski ispovjednik u svetištu Gospe Loretke. U Loretu umire 1. prosinca 1654.

Osim suradnje s Kašićem i Levakovićem, Mikaljin leksikografski i gramatičarski rad obogaćivali su susreti s dubrovačkim građanima, kontakti s učenicima, putovanja kroz južnoslavenske krajeve pri odlasku u Temišvar, boravak u Trnavi, kontakti s bosanskim i dubrovačkim trgovcima i obrtnicima u temišvarskoj koloniji. (Gabrić–Bagarić, Horvat 2008: 107)

Držim da je važno spomenuti još jedno, nesačuvano, djelo Jakova Mikalje čija sudbina još nije jednoznačno utvrđena. Naime, 1635. godine Mikalja Zboru za širenje vjere nudi da sastavi hrvatsku gramatiku i rječnik. Iz dokumenata doznajemo da zbog nedostatka novaca Mikalja želi pojeftiniti izdavanje tako da u tekst postojeće talijanske prilagodbe Alvaresove gramatike latinskoga jezika uklopi hrvatske paradigme. Iako Vanino tvrdi da je to ona ista gramatika koja je pridružena rječniku, jasno je da te dvije gramatike nemaju istu namjenu, pa tako možemo reći da je Vanino donio pogrešan zaključak. Isto tako, iz korespondencije između generala Reda i Mikalje možemo zaključiti da je tiskanje te gramatike odbijeno zbog prigovora onih *“koji ne umiju bosanski govoriti”*. S druge strane, Štefanić tvrdi da je izgubljena gramatika zapravo *Emmanuelis Alvares Societate lesu de Institvtione grammatica, pro Illyricis accomodata a patribus eiusdem societatis. Libri tres, Roma, apud Franciscum Caballum* iz 1637. godine. Dosadašnje spoznaje ne dopuštaju da ovu gramatiku pripišemo Mikalji. Ipak, za donošenje utemeljenih prosudbi nedostaju obuhvatne analize jezika, istraživanja povijesti tiskanja i prilagodbe Alvaresove gramatike.

No, vratimo se Mikaljinoj *Gramatici* iz 1649. godine. Ono što određuje ovaj gramatički priručnik kontrastivno je načelo i nastojanje da se gramatička pojava prezentira na najjednostavniji način. Upravo je ta jednostavnost razlog zbog kojega Josip Jernej, jezikoslovac koji je objavio najopsežniji opis Mikaljine *Gramatike*, to djelo nije najpovoljnije ocijenio. Razlozi su takve prosudbe: neobrađene i nepotpuno obrađene gramatičke pojave, površnost, nepreciznost i brzina u radu. Međutim, treba uzeti u obzir da Mikalja svoju *Gramatiku* namjenjuje učeniku na početnome stupnju učenja stranoga, u ovome slučaju – talijanskoga jezika. Iskustvo koje je stekao kao učitelj u Dubrovniku i Temišvaru pomoglo mu je da odredi količinu gramatičkih pojava, ali i način na koji će ih obraditi.

Naime, Mikalja je 48 stranica teksta podijelio na sljedeći način: imenicama, zamjenicama i pridjevima dodijelio je 13 stranica (3.-15. str. izvornika); glagoli, kojima je posvećen najveći dio, obrađeni su na 32 stranice (16.- 46. str.); zatim slijede participi kojima je posvećena jedna stranica (47. str.) i na kraju – prijedlozi, prilozi, veznici i uzvici na koje, također, odlazi svega jedna stranica (48. str.). Iz ove je podjele vidljivo da Mikalja u potpunosti izostavlja brojeve kao vrstu riječi, što su činili i neki drugi gramatičari toga vremena. Isto tako, potpuno se izostavlja komparacija pridjeva, sintaktička pravila (osim upute o sročnosti imenice i pridjeva), naputak o slovomisu i pravopisu te način izgovora talijanskih riječi. Treba naglasiti da je u uvodnim dijelovima *Blaga jezika slovinskoga* smješten tekst *Od ortografije jezika slovinskoga ili načina od*

pisanja u kojemu Mikalja donosi vlastita slovoepisna rješenja za hrvatski jezik. Darija Gabrić-Bagarić i Marijana Horvat drže da se izostavljanje ovakve vrste teksta uz gramatiku može tumačiti činjenicom da Mikalja nije smatrao potrebnim ponavljati isti naputak kao u rječniku. Zanimljivo je da Mikalja u *Gramatici* odstupa od predloženoga slovopisnoga nacрта. Tako se, primjerice, uz predloženo slovopisno rješenje *ç /c/,* u *Gramatici* pojavljuje i *t/tt;* uz predloženo ... /č/ pojavljuje se i *c, cj;* fonem /j/ se, uz predloženo *j,* bilježi i kao *i.* Darija Gabrić-Bagarić i Marijana Horvat razlog takvom odstupanju od predloženoga pravopisa vide u narječnim razlikama hrvatskoga jezika, ali i u neprovedenoj pravopisnoj prilagodbi posuđenica.

Kada govorimo o promjenjivim vrstama riječi, važno je naglasiti da Mikalja najveću pažnju posvećuje sklonidbi i sprezanju. Kao i u ostatku *Gramatike,* i ovdje je teorijski dio krajnje reduciran. Najbolji primjer za to definicija je imenice i pridjeva: "Dvi su vrste imena: *ime stojeće* (imenica) i *ime ganutivno* (pridjev). *Ono je ime stojeće koje samo po sebi može stajati u besjedi, kakoti čovjek hodi, konj trči. A ime ganutivno je koje ne može stati sam po sebi bez imena stojećega, kakoti ove ime dobar, dobra, dobro...*" (*Grammatika talianska u kratko illi kratak nauk za naučiti latinski jezik,* Loreto, 1649. Pretisak: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb, 2008.; u daljnjem tekstu: Mikalja, str. 11). Imenice Mikalja razlikuje s obzirom na rod (muški, ženski, srednji u hrvatskome i muški i ženski u talijanskome jeziku), broj (jednina, množina) i padež (nominativ, genitiv, dativ, akuzativ, vokativ, ablativ). U *Gramatici* je izdvojena sklonidba imenica *Pe-*

tar i Luci(j)a, a takve imenice se nazivaju *ime nadiveno* što bismo mogli shvatiti kao *vlastite imenice* (takav naziv spominje i uz antroponime u *Blagu jezika slovinskoga*). Ipak, ne pravi jasnu razliku između vlastitih i općih imenica (ponovno, razlog bi mogla biti krajnja redukcija teorijskoga dijela). Što se padeža tiče, očito je uzor pronašao u gramatici latinskoga jezika, pa je ostavio ablativ (koji je obično istovjetan našem genitivu). Ostatak poglavlja o imenicama posvećen je deklinacijama i razlikama između hrvatskoga i talijanskoga jezika (zbog razlike u rodovima između hrvatskoga i talijanskoga jezika, u potpunosti se izostavlja deklinacija srednjega roda), a zanimljivo je da Mikalja iznosi i popis pitanja kojima definira i opisuje padežna značenja. Osvrnimo se još na gramatičke morfeme genitiva, dativa, lokativa i instrumentala množine. Naravno, s obzirom da Mikalja u paradigmama ne navodi lokativ i instrumental (nisu mu bili potrebni za opis talijanskoga jezika), nastavke za te padeže možemo rekonstruirati iz teksta gramatičkih objašnjenja i naputaka. U genitivu množine Mikalja koristi novoštokavski nastavak *-a.* U tekstu uputa nailazimo i na stare nastavke *-i(j)eh* i *-ah* koje uvodi analogijom prema zamjениčno-pridjevskoj sklonidbi. Dativ i lokativ množine čuvaju stare nastavke, a u instrumentalu se pojavljuje samo novi nastavak *-ima.* Ipak, zbog maloga broja primjera, ne možemo tvrditi da Mikalja u instrumentalu množine u potpunosti preuzima novoštokavski gramatički morfem.

Pridjevi su obrađeni krajnje jednostavno i kratko. S obzirom da talijanski jezik ne razlikuje određeni i neodređeni vid pridjeva, takve razlike nema niti u hrvat-

skim paradigmama. Ipak, iako Mikalja pridjeve sklanja po zamjenično-pridjevnoj deklinaciji, u sklonidbi pridjeva *dobar* i *nemio* vidljivo je da u akuzativu jednine koristi oblike *dobra* i *nemila*, a ne *dobroga* i *nemiloga*. Iz navedenoga možemo zaključiti da je Mikalja znao za supostojanje obiju sklonidaba u hrvatskome jeziku, ali ih očito nije dovoljno poznao i razlikovao.

Zamjenice Mikalja dijeli u dvije vrste: *prvorodne* (to su: osobne, povratne, pokazne, upitne, odnosne i neodređene) te *ihodeće* (to su posvojne zamjenice). Za razliku od Kašića, koji u svojoj gramatici nema posvojnih zamjenica *njegov*, *njezin*, *njihov*, kod Mikalje u gramatičkim objašnjenjima nalazimo na *njegov* i *njihovo*. Isto tako, na temelju gramatičkih objašnjenja možemo utvrditi da su dativ i instrumental množine zamjenice *oni* zahvaćeni procesom ujednačavanja i primanja dvojinških nastavaka (*njima*).

Glagoli, kojima je posvećen najveći dio priručnika, klasificirani su u četiri konjugacije, a zatim podijeljeni na *r(i)ječi čineće* (radne), *r(i)ječi trpljeće* (trpne), *r(i)ječi posobite* (povratne) i *r(i)ječi bez sobstva* (bezlične). Glagolski načini su: *način koji kaže* (indikativ), *način koji zapov(i)jeda* (imperativ), *način koji žudi* (optativ), *način koji sastavlja* (konjunktiv) i *način koji ne svršuje* (infinitiv). Po uzoru na latinski jezik, Mikalja uvodi tri vrste infinitiva: sadašnji (*ćutiti*), prošli (*biti ćutio*) i budući (*imat ćutiti*). Glagolska vremena su: *vri(j)eme sadašnje* (prezent), *vri(j)eme prošasto* (aorist, perfekt), *vri(j)eme veće neg prošasto* (pluskvamperfekt), *vri(j)eme koje ima doći* (futura), *vri(j)eme neizvršeno* (imperpekt). Nakon toga, slijede napomene o *r(i)ječima*

bezrednim (nepravilnim glagolima) kojima će se Mikalja ponovno vratiti na kraju knjige nanizavši deset stranica oblika takvih glagola po konjugacijama.

Gramatički morfemi u prezentu odgovaraju onima u standardnome jeziku. Ipak, u priručniku se iznimno, pod knjiškim utjecajem, može naći i nastavak *-ju* u 1. l. jd. prezenta. U imperpektu su zanimljivi nastavci 1. i 2. l. mn., nastavci *-homo* i *-hote*. Ono što je još zanimljivije činjenica je da takve nastavke nalazimo i kod Kašića (Kašić imperfekt, za razliku od Mikalje, naziva *indikativni preterit imperfekt*). Način tvorbe futura I. i pluskvamperfekta istovjetan je onome danas u standardnome jeziku. Ipak, Mikalja u tvorbi pluskvamperfekta ne nudi izbor. Spominje samo tvorbu s imperpektom glagola *biti* i glagolskoga pridjeva *radnog*, a pritom izostavlja tvorbu s glagolskim pridjevom *radnim* i perfektom glagola *biti*. Valja izdvojiti futur II. Naime, Mikalja je, poput Kašića i Della Belle, osjećao da futur II. ne može stajati samostalno. Zato ga koristi isključivo s veznikom *kada* – *kad ja uzimam* i *kad budem imao*; *kad ti uzimaš* i *kad budeš imao...* (Mikalja, str. 43). Međutim, iako u gramatičkim paradigmama Mikalja za tvorbu futura II. koristi svezu svršenoga prezenta glagola *biti* i glagolskoga pridjeva *radnoga*, u nevezanome tekstu nalazimo još dvije tvorbene mogućnosti. Prva je, po uzoru na Della Bellu i Kašića, prefigurirani prezent (*uz – učim*), a druga je, po uzoru na starije čakavske i dubrovačke tekstove, sveza svršenoga prezenta glagola *biti* i infinitiva koju Mikalja koristi samo uz glagol *hotiti*: “*da ako tko hotit bude latinski jezik naučiti, moć bude učit ga iz ove knjige*” (Mikalja, str.

9). Pod utjecajem latinske glagolske sheme Mikalja imperativ dijeli na imperativ prezenta (*imaj ti*) i imperativ futura (*imati ćeš ti*). Kada govorimo o tvorbi imperativa, recimo da, uz nastavke *-i*, *-imo*, *-ite* kojima se i danas služimo u standardu (osim 2. l. mn. glagola *viditi* – *vidmo* i izjednačavanja 3. l. jd. s 2. l. jd. glagola *biti* – *budi*, koji imaju svi stariji spomenici kao produžetak starohrvatskoga optativa), Mikalja za tvorbu 3. l. jd. i mn. imperativa prezenta koristi konstrukciju čestice *da* i prezenta (*da ima on, da imaju oni*).

Cjelina o participima, kao i o nepromjenjivim vrstama riječi s kojima Mikalja završava svoju *Gramatiku*, ima svega nekoliko redaka. Kao nepromjenjive vrste riječi, Mikalja nabraja priloge, prijedloge, veznike i uzvike, a razlog jezgrovitosti možemo iščitati iz komentara “*vazna na jedan način se reku, ne imaju potribu od mnoga nauka*” (Mikalja, str. 101).

Zanimljivo je da mnogi jezikoslovci najveću vrijednost ove gramatike ne vide u opisu gramatičkih pojava ili načinu prezentiranja građe, nego u gramatičkoj terminologiji. Tomo Maretić tvrdi da je taj gramatički priručnik najstariji izvor hrvatske gramatičke terminologije. Interes za nazivlje Mikalja je pokazao i u *Blagu jezika slovinskoga*, prvome općem rječniku s jezikom struka, a s obzirom da je u 17. st. hrvatsko jezikoslovlje bilo neizgrađeno, ne čudi da je Mikalja u *Gramatici*, uz nastojanje da Hrvatima objasni talijanski gramatički sustav, pokušao pronaći odgovarajuće hrvatske nazive. Nazivlje koje koristi možemo podijeliti na tuđice, primjerice *adverbium, praeposito, conjunctio, interjetio*; posuđenice, primjerice *nominitiv, genitiv, dativ, akuzativ, vokativ, ablativ* i

najbrojnije – hrvatske nazive od kojih su neki spominjani i u ovome radu. Izdvojimo još termine *način* (prevedenica latinskoga *modus*) i *vr(i)jeme/vrime* koje Mikalja uvodi, a koji se i danas koriste; termin *članak* (član) koji u 18. st. koriste Tomo Babić i Blaž Tadijanović; termine *slovo, slovo glasovito/neglasovito* za značenje “fonem, glas”, “samoglasnik”, “suglasnik” koje je preuzeo od Kašića; termin *slovinski* koji Mikalja po prvi put koristi kao pridjev (do tada se termin *slovinski* koristio samo u funkciji priloga), izvedenicu *slovník* koju je Mikalja vjerojatno preuzeo iz češkoga ili poljskoga, a koju kasnije prihvaćaju hrvatski mladi leksikografi (kajkavski i štokavski). Isto tako, važno je spomenuti utjecaj koji je Mikaljino nazivoslovlje imalo na Tomu Babića i Lovru Šitovića, koji preuzimaju Mikaljine termine i vrlo često prema njegovim modelima stvaraju vlastite.

Na kraju, osvrnimo se još i na jezične značajke koje iščitavamo iz teksta priručnika. Proučavajući glagolske promjene u riječima i skupovima riječi, zaključujemo da Mikalja koristi morfonološko-fonološki pravopis. Prevladava jekavski refleks jata (iako Mikalja, pod utjecajem Kašića, dalmatinske čakavske književnosti, ali i dubrovačkoga govora i književnosti gdje ikavizmi predstavljaju oznaku višega stila, koristi i ikavski refleks). Iznimno se mogu pronaći i primjeri koji imaju i jekavski i ikavski refleks. Iako su neke riječi u tekstu nesustavno obilježene nadslovnim znacima (često zamjenica *ja*, prijedlog *u*, veznik *a*, riječi u paradigmama), Mikalja naglaske ne obrađuje, ne opisuje, ne imenuje niti ih na bilo koji način spominje. Ipak, spomenimo primjer ablativa množi-

ne od *voJVòdà*. Osim što taj primjer potvrđuje Mikaljinu nesigurnost u određivanju naglasaka, također nam pokazuje da je Mikalja imao osjećaj za mjesto naglasaka i za naglasnu dužinu. Od tri tradicionalna naglasna znaka (akut, gravis, cirkumfleks), Mikalja koristi samo gravis i akut. Može se izdvojiti Mikaljina upotreba konstrukcije *od + genitiv* (umjesto konstrukcije *o + lokativ*), npr. *od članci(j)eh* (Mikalja, str. 13) i posvojnoga genitiva s prijedlogom *od*, npr. *za djecu od Dalmaci(j)e* (Mikalja, str. 9). Neki autori smatraju da su spomenuti primjeri rezultat utjecaja talijanskoga jezika.

Upravo je talijanski jezik i razlog zbog kojega Mikalja potpuno izostavlja mnoge hrvatske gramatičke pojave (nisu mu bile

potrebne u opisu talijanskoga jezika). Ipak, izostavljanje ne znači nužno i neznanje. Vidljivo je to u tekstu gramatičkih objašnjenja gdje Mikalja upotrebljava komparativ, superlativ, lokativ, instrumental i mnoge druge pojave koje u *Gramatici* ne spominje. Ipak, u oglecima i studijama naglasak se često stavlja na ono što Mikalja nije obradio ili što je obradio nepotpuno, a izmiče, katkad, odgovor zašto je neka gramatička pojava obrađena na određeni način. Pretisak *Gramatike* u izdanju Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje u biblioteci *Pretisci*, uz opširan i nadasve vrijedan pogovor Darije Gabrić-Bagarić i Marijane Horvat zasigurno će to promijeniti.

Borana Morić

KNJIGA O HRVATSKOJ GLAGOLJICI

Anica Nazor

KNJIGA O HRVATSKOJ GLAGOLJICI, “*Ja slovo znajući govorim...*” (*Erasmus naklada, Zagreb, 2008.*)

Ministarstvo kulture je 1999. g. prihvatilo projekt Erasmus naklade o koncipiranju i realizaciji velikih reprezentativnih izložbi o glagoljici u inozemstvu kojih je rezultat ova knjiga koju imamo pred sobom. Prema riječima akademkinje Anice Nazor, autorice knjige, ovo je djelo rezultat dosadašnjih istraživanja o hrvatskoj glagoljici, kao i dosadašnjeg autoričina istraživanja. Prikazuje postanak i razvitak glagoljskoga pisma, njegovu funkciju i važnost za hrvatski kulturni i nacionalni

identitet, sve potkrijepljeno primjerima. Autorica Anica Nazor, filologinja, paleoslavistica, paleokroatistica, bila je ravnateljicom Staroslavenskoga instituta, urednicom časopisa *Slovo* istoga instituta, na čelu je projekta izradbe Rječnika staroslavenskoga jezika hrvatske redakcije, a priredila je izložbe o glagoljici u Dublinu, Bruxellesu, Berlinu, Stuttgartu, Karlsruheu čiji su katalogi bili zapaženi u zemljama u kojima su izložbe održane, ali i u nas. Ocijenjeno je da predstavljaju više